

A múlt fogódzói, avagy a helyismereti irodalom fontossága

-széljegyzetek két kötet kapcsán

Dongó Ferenc (és a szerzőtársak): A martonosi egyházközség története. Martonos, 2011. 230. p.
Valkay Zoltán: Magyarkanizsa építészetének rövid története (1694-1944). Nagykanizsai Honismereti Füzetek 37. Nagykanizsa, 2011. 64. p.

A múlt példái mindenkori fogódzók lehetnek az egymást követő nemzedékek számára, már ha akad, aki krónikásául szegődik a múlt időben zajló eseményeknek. A krónikás felelőssége, hogy mit hogyan örökít meg, milyen szempontok szerint rendezi a történeteket. A kutató krónikás felelőssége meg abban van, hogy mi mindent hoz fel búvárkodása során a levéltárak mélyéről, és hogyan értelmezi a fóliánsokon, régi papírosokon talált adatokat, vagy éppenséggel mit hallgat el... Az írástudó felelőssége tehát nagy. Hiszen a nyomdafestéket látott mondatok a későbbiek során önálló életre kelnek és messzire jutnak a világban. Messzire, itt a Kárpát-medencében is, meg úgy általában is.

Az érdeklődők, legyenek azok a krónikás közösségéből valók, vagy a tágabb környezethez tartozók, remélhetőleg olyanok, akik okulásul forgatják a kezükbe került könyveket. Magamat a szűkebb közösségből valónak vélem, noha bő évtizede vagyok anyaországi vendégmunkán. Így bőromön tapasztalom, mit jelent elmenni, elhagyni, ha csak ideiglenesen is, egy közösséget. Ugye, mondani sem kell, hogy a távol lévő kiesik a lokális társadalom vérkeringéséből, lassabban jutnak el hozzá a helyi hírek. Ez akkor is igaz, ha a világhálón sok minden látható, olvasható... Mert ugyebár nem ugyanaz egy eseménynek részese lenni, vagy valamilyen szűrőn keresztül tudomást szerezni a történekről. Mindezt azért bocsátottam előre, mert jelesül úgy alakultak a dolgok, hogy a 2013-as esztendő első napján, egy barátom jóvoltából kaptam kézhez két korábban, 2011-ben megjelent helyismereti munkát. Átlapozva, beleolvasva a monografikus igényel megírtakba, úgy gondolom, aktualitásukat nem az időbeni megjele-

nés, hanem sokkal inkább tartalmuk üzenete adja. Mégsem könyvismertetőt olvashat a nyájas olvasó, sokkal inkább a művek által ihletett töprengést közös dolgainkról.

Az egyik kötet zömében Dongó Ferenc nevéhez köthető és a martonosi egyházközség történetét dolgozza fel, a másik Valkay Zoltán Magyarkanizsa építészettörténetét bemutató tanulmánya.

Talán kezdjük azzal, hogy mindkét munka megjelenését a határon átívelő és az anyaországhoz fűződő kapcsolatok tették lehetővé. A martonosi könyv a Nemzeti Civil Alaprogram támogatásával látott napvilágot, kiadóként pedig a Tótkomlói Városvédő Egyesület és a Martonosi Helytörténeti Társaság jegyzi.

A másik könyv megjelentetése, benne Magyarkanizsa építészetét bemutató tanulmánnyal, egy anyaországi testvérvárosi kapcsolat eredménye, hiszen a Nagykanizsai Honismereti Füzetek sorozatban jelent meg.

Mindkét kötetnek előzményei vannak. Dongó Ferenc 1975-re készült el az első kézirattal, amiből sohasem lett könyv, hiszen témájában és szellemiségében nem illeszkedett az akkori társadalmi elvárásokhoz. Az írógépen, indigóval sokszorosított munka egyik példányát az 1990-es évek közepén tarthattam kezemben, akkor, amikor Bellon Tibor néprajzkutató egyetemi tanárt és a Duna Televízió stábját kalauzoltam többek között Martonoson is. Éppen a Tiszáról készülő dokumentumfilmjüket forgatták. Bellon, kezében a kézirattal, leült a martonosi templom egyik padjára és elejétől a végéig, gondosan átlapozta azt, majd annyit mondott, hogy kiváló munka. Azon a forró nyári napon még nem volt tudomásunk a kézirat átdolgozott, kibővített változatról, jöllehet az 1985-re elkészült.

Valkay tanulmányáról a kiadvány bevezetőjében olvashatjuk, hogy egy tartalmas magyarkanizsai séta gyümölcse. Az történt, hogy az itt vendégeskedő nagykanizsai városvédőkkel bejárták Magyarkanizsának azokat a településrészeit, amelyek még az ezredforduló utáni években is részben megőrizték parasztpolgári arcukat, és az örökség felkeltette a publikum figyelmét! Mindez pedig elegendő volt ahhoz, hogy egyrészt megkérjék kalauzolójukat az elmondottak megírására, másrészt, hogy megteremtsék a megjelentetés lehetőségét. Azt se feledjük, hogy Valkay Zoltán azért is vállalkozhatott egy összefoglaló munka elkészítésére, mert – erre a mű jegyzetapparátusának figyelmes tanulmányozásával bárki rájöhet – a szerző szorgalmas munkával akkorára már sok mindent a helyi lapot olvasó polgárok elé tárt a vonatkozó témakörben. Tehát, a fentiek is mutatják, mi minden szükséges ahhoz, hogy a szerencsés véletlenek összejárásánál folytán könyvek születessenek.

Bizony-bizony, néha ilyen apró dolgokon is múlhat egy-egy kézirat további sorsa. De nemcsak az előtörténetükben különböznek a megírtak, hanem témájukban és a megírás-feldolgozás módszerében is. Érdemes hát most már részletebben is időznünk a műveknél, elemezve, bemutatva azok szerkezeti felépítését, forráskezelését jelen sorok írójának szemüvegén keresztül!

Dongó Ferenc az előszóban lírikus hangot üt meg, mint írja: *„Az időződő ember álmatlan éjszakáin, gyermeklábom járom határodát: ...lepkéket űzők a Rétaljon... gyógynövényeket gyűjtök a Kistréten... pákát és kákát szedek Cigányéren... szemem szeretettel cirógatja halmaidat: a Nagyhalmot, a Kishalmot, a Kereszteshalmot... megmászom a Tisza-parti öreg fűzfákat, és bújócskárom a fűzcserjésben...”* Ha mindez még nem volna elég, hát felemlégeti ifjúkori barátait és szüleinek a falu temetőjében domborodó sírját is.

Ezek az indokai, ezért fogott neki az egyháztörténet megírásának, hogy törlesszen valamit annak a közösségnek, amelyből vétetett, amelytől életre szóló útravalót kapott, és amelyhez anynyi emlék fűzi. Törlesszen? Nem biztos, hogy a legjobb szó, talán szerencsésebb, ha ajándékozásnak aposztrofáljuk a tettet. A múlandóságtól

mentette meg Martonos múltjának egy darabját. Azt, amit fontosnak tartott, ami megragadta olvasmányélményeiben, a plébánia irattárának böngészésekor, no meg a szóhagyományban fennmaradtakból. Csak utalásszerűen sorolom a könyv fejezeteit: Martonos nevének eredete, A martonosi plébánia krónikája, A martonosi szent helyek, Lelkipásztorok, Kántorok, Harangozók-sekrestyések...

Külön értéke a feldolgozásnak a falu szóhagyományának beemelése a kötetbe! Bevallom, ez utóbbi, és személyes emlékei voltak igazán nagy hatással rám. Vagyis a 20. század elejé-kezepe. Azok a sorsfordító idők, amelyekről még ma sem lehet tárgyilagosan szólni. Esetünkben a krónikás mégis tárgyilagos maradt. 1918-at írtak akkor: *„November 2-án a katonaszökevények egy csoportja megtámadja és kifosztja a helybeli izraelitákat, valamint a két jegyző házáat.”* Ez tehát a zűrzavaros őszirózsás forradalom időszakának helyi lecsapódása. Majd jön a folytatás: *„November 26-án a fegyverszüneti feltételek értelmében 30 szerb katona szállja meg Martonost, később még hatvanan jönnek. Ezek között volt tizedesi rangban Alojzije Stepinac is, a későbbi zágrábi érsek. Először jelenik meg Martonoson a spanyolnátha betegség.”* Két forrást jelöl meg, a plébánia irattárát és a régi öregek szóhagyományát.

1919-ben fosztogatásokról, gyilkosságokról ad hírt, melyek Martonos és Röske között lévő majornál estek meg. Majd az év derekán: *„Június 10-én 2000 francia katona vonul be községünkbe, csak a tiszték voltak franciák, a legénység afrikai. Június 29-én francia nyelvű szentbeszéd hangzik el templomunkban. Ezt Monchelin tábortestvér tartotta a katonáknak. Utána a katonák nagy ünnepséget rendeztek. A Martonoson állomásozó őrnagy mellett, ezen részt vett a Horgoson székelő ezredes is. A francia csapatok szeptember 23-án vonultak tovább és sokat rontottak a falu erkölcsi életén. A tiszték – kevés kivétellel – rosszerkölcű nőkkel árasztották el a falut.”*

Ennyi a híradás. Nem tesz hozzá semmit a plébánia irattárában talált feljegyzéshez. Talán az események időbeli távolsága, talán a közösség erkölcsi normája nem enged, nem engedett többet mondani a lezajlott eseményekről?

A franciák tehát jöttek, majd elvonultak. Maradt viszont az SZHSZ királyság, az élet pedig

valamilyen új, ismeretlen vágányra terelődött. Voltak az egyházközség életét felkavaró ügyek, az egyik az iskolák államosítása 1920-ban.

A másik ügy sokkal érdekesebb és szomorúbb: „1933-ban (...) Werner Mihály plébános tiltakozik a politikai községnél, amiért római katolikus hitről görögkeletire tért Biri Mihálynak, Kéri Jánosnak, Gruik András halásznak (...) földet adományoz »jutalmul az áttérésért«.”

Hát igen, a hatalom praktikái! Papíron szaporodtak a nem magyarok, és új ellentétek feszítették a falu társadalmát. Ezt sem kommentálja, csak lejegyzí, hogy ilyen is volt.

Emlékszem, ha nagy ritkán szó esett ilyen dolgokról a családi beszélgetések során, anyám azt mondta: az ilyenek gyázmagyarok! Súlyos szavak, súlyos ítélet.

Még súlyosabb, vészterhesebb idők következtek, a krónikaíró, talán a személyes emlékek miatt, talán az események súlya okán, de tény, hogy több helyen felemlíti a második világháború falusi eseményeit. Az 1941-ben történtek megírásakor Dongó a saját emlékeire hagyatkozik: „Április 12-én, nagyszombaton, délelőtt 9 órakor a határról egy folyamőr jön a faluba és kitűzi a község házára a magyar nemzeti zászlót. Április 13-án 14 órakor a magyar királyi hadsereg egységei vonulnak be Martonosra, Bielek Pál alezredes vezetésével. Harangzúgás és ujjongó tömeg fogadja őket. A község háza előtt rövid ünnepség. Utána a nemzetőrség görögkeleti tagjait felmentik a további szolgálat alól.” Újfent a családi beszélgetések jutnak eszembe, édesanyám bácskossuthfalvi emlékei: „Pacsér felől jöttek a magyarok – mesélte – úgy vártuk őket, hogy azt ki sem tudom mondani! Lovas bandérium ment eléjük. Volt diadalkapu. Idős bácsik, úgy sírtak, mint a gyerekek!” Nagyon sokáig nem beszélt az akkori eseményekről. Matuska riportkönyve szakította fel az emlékezés zsilipjeit...

Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ezeknek a narratíváknak a dokumentálása is egy nagy adóssága a néprajz- és történettudománynak. Sajnos az első világháború szemtanúi már nincsenek közöttünk, „meséik” velük együtt költöztek el ebből az árnyékvilágból. Csak morzsák, töredékek maradtak utánuk. Oral history – mondjuk ma, ha nagyon tudományos akarunk lenni!

De nézzük, hogyan folytatódik a martonosi krónika. 1944-et írtak már: „Október 8-án orosz csapatok vonulnak a faluba. (...) Az orosz katonák a falu katolikus lakosaitól sok értéktárgyat (órákat, ékszereket, értékesebb ruhákat, élelmet stb.) elvittek. A nőknek rejtőzni és menekülni kellett előlük, mert kíméletlenül meggyalázták őket.”

Igen, ez némileg más kép a hős felszabadítókról. Asszonyosors a frontvonalban, leánysors a frontvonalban. Csak azok voltak biztonságban, ahová tiszteket szállásoltak be. Nagyszüleimnek két eladósorban lévő lányukért kellett aggódniuk. Nagyapám akkor már súlyos betegen nem sokat tehetett. A sors azonban kegyes volt hozzájuk: egy orosz – talán moszkvai – katonaoorvost szállásoltak el nálunk. Ismét anyám szavait idézem: „Nagyon sovány voltam akkoriban. Amikor hazajött az orvos, mindig azt kérdezte, hogy ettem-e? Le kellett ülnöm és vacsoráznom kellett vele. Sokszor mutatta a lánya képét. Egy kövérkés növendéklányét. Menekültem előle, mert mindig etetett!”

Zavaros idők voltak, jöttek és mentek a seregek. Túl sok volt a fegyver, jutott illetéktelen kezekbe is. Meg is lett az eredménye, 24 martonosi esett áldozatul a vérengzésnek, köztük a falu plébánosa.

Tudjuk, hogy évszázados gaztettek is megmaradnak a nép tudatában, éppen a fentebb emlegetett elbeszél emlékezet átörökítő mechanizmusának köszönhetően. Előbb-utóbb krónikások is akadnak, akik leírják a hallottakat...

Ezek után térjünk át a helytörténeti kutatás másik eredményére, a Csöndváros épített környezetét bemutató műre.

Valkay Zoltán bevezetőjében arról ír, hogy „...Magyarkanizsa helytörténete kevésbé kutatott és adatolt téma”. Majd felsorol négy, a város történetével, gazdaságtörténetével, építészetével és kultúrtörténetével foglalkozó monográfiát. Tanulmányát olvasva további 39 műre, cikkekre és tanulmányokra hivatkozik, melyek hasonló tárgykörben íródtak! Nyilvánvaló, hogy pontatlanul fogalmazott és a város építészettörténetének kevésbé kutatott voltára gondolt akkor, amikor a fent idézettekét írta. Ha mindez előbeszéd közben esett volna meg, hallgatósága nyelvbötlésnek könyvelte volna el, de így leírva nem igaz az állítás.

Valkay is krónikás, méghozzá nagyon is avatott, hangyaszorgalmú. Példásan sokat olvasott és rengeteget kutatott, ami a jegyzetapparátusból látszik a leginkább! Ez nagyon dicséretes erény, egy olyan korban, amikor már nemcsak az átlagemberek, de az egyetemi hallgatók is kezdenek leszokni a szakirodalmi tájékozódásról. A számítógépek és az internet világában a google pár mondatos tájékoztatója lett az igénytelenség fokmérője. Mindenről valamicskét, a teljesség igénye nélkül!

No, de térjünk vissza krónikásunk munkájához! Kerek 250 évet tekint át, a Földvár 1694-es föltérképezésétől egészen 1944-ig. Fejezetekre bontott elemzésében az időt a következőképpen tagolja: 1694-1750, tehát a legújabb kori kezdetek, 1751-1848 a feudalizmus évei, 1850-1866 a kiegyezés előtti évek, 1867-1907 a kiegyezéstől a rendezett tanácsú várossá válásig terjedő időszak, 1908-1918 a várossá válás évtizede, 1919-1940 a délszláv királyság két évtizede és végül 1941-1944, az újabb magyar impérium ideje.

A tanulmány, habár az építészettörténetre fókuszál, mégis mindig számba veszi a város politikai-gazdasági viszonyait is. Nagyon helyesen, mert ezáltal beágyazza a település történeti szövetébe az építkezéseket és a produktumokat: épületeket, építészeti objektumokat.

Talán nem meglepő, hogy a tanulmány legbővebb fejezete az 1867-es kiegyezéstől 1918-ig terjedő időszakot tárgyaló rész. Ekkortól teljedett ki az a fejlődési időszak Magyarországon történetében, melynek során bekapcsolódott az akkori ország gazdasági vérkeringésébe. A fellendülésnek lett a hozadéka a paraszt-polgári átalakulás, a fejlődés, aminek eredményeképpen a 20. század első évtizedének végén valóban várossá vált a település.

A tanulmányíró, nagyon helyesen, külön fejezetet szentelt annak a bő három esztendőnek, amit újra magyar fennhatóság alatt élt meg a város. Így megismerheti az olvasó az 1942-es árvízkárosultak részére épült ONCSA-házak típus-tervét, tudomást szerezhet a főtér átépítéséről, emlékműállításról. 1943-ban 12 iskolaépületen

végeztek javításokat, ám az újra kibontakozó teremtő igyekezetet a világháború alakulása, majd az újabb impériumváltás végül is megakasztotta.

Sok információt közöl olvasóival Valkay Zoltán, bár néhol kicsit döcögősen fogalmaz. Hiányoznak a művészettörténet és a néprajz által használt magyar szakkifejezések. Néhol pedig a kifejtés pontatlan: „A kanizsai parasztház, hasonlóan a bácskaihoz – háromtagozatú, azaz háromszatú, az utcára merőlegesen épített ún. »egyenes ház« az utca felől tisztaszobával, középüti konyhával, hátul pedig egy második szobával, vagy a szegényebbeknél kamrával.” Nos, a kanizsai és a bácskai parasztházat a néprajztudomány az alföldi, vagy középmagyar háztípusba sorolja, ami egy igen nagy kiterjedésű terület. Túlmutat a Nagyalföld két folyója határolta Duna-Tisza között. Mindez azért fontos, mert az idézett megfogalmazás azt sejteti, mintha lenne egy külön bácskai háztípus. Onnantól pedig már csak egy lépés a Pannon háztípus, amit a szerb kutatás a koszovói oldaltornácos-tűzpadkás lakóházból vezet le. Azt sugallva, hogy a hódoltság idején felhúzódozó szerbség hozta magával az építészeti örökséget és terjesztette el vidékünkön, így ennek variánsa a vajdasági Pannon ház.

Ezeket a megjegyzéseket akár fanyalgásnak, vagy urizálásnak is vehetnénk. Akár... De nem azok! Ez az írástudók felelőssége. Szakmai alázat és az anyanyelv iránti tisztelet és szeretet kell, hogy áthasson bennünket, ha mások számára, mások okulására vetünk sorokat a papírra.

Koncz István, Híd-díjas költőnk mondta egyszer egy beszélgetés során, hogy a tiszta fehér papírt illik nagyon komolyan venni. Valóban, a szakírónak is nagy a felelőssége, hiszen ő is formálja, alakítja a nyelvet, befolyásolja a közgondolkodást.

Mindazonáltal rendkívül értékes munkáknak tartom Dongó Ferenc és Valkay Zoltán monografikus igényű írásait. Az emlegetett fogódzókhöz visszatérve, a két mű értékekre hívja fel a figyelmet, méghozzá olyanokra, melyek nélkül nincs és nem is lehet nemzeti önismeret.